

**«ДІТИ І ВІЙНА» В УКРАЇНСЬКІЙ ЖІНОЧІЙ ПРОЗІ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ
(за творами Ірини Вільде, Галини Пагутяк,
Любові Пономаренко)**

На основі дослідження прозових творів, написаних українськими письменницями у різний час («Із записної книжки Дмитра Підлісного» Ірини Вільде, 1964; «Діти» Галини Пагутяк, 1981; «Гер переможений» Любові Пономаренко, 1999) частково простежено зміни у висвітленні, сприйнятті теми війни в українській літературі другої половини ХХ століття. Для аналізу проблеми обрано твори, у яких відбито «дитячу точку зору» на Велику Вітчизняну, воєнні та повоєнні події тощо. «Дитяча психологія» виступає у даному разі тим глом, на якому особливо гостро і точно письменникові вдається відтінити драматизм воєнної тематики.

Ключові слова: тема війни, «дитяча психологія», дитяче сприйняття світу, рецепція війни у літературі соцреалізму, воєнна тематика в українській літературі кінця ХХ століття, Ірина Вільде, Галина Пагутяк, Любов Пономаренко.

Polishchuk O.

**Children and the War in the Ukrainian women's prose
of the late XX century**

Based on the investigation of the prose by Ukrainian women-writers composed at different times («From the Dmytro Pidlisny's notebook (1964) by Irina Wilde, 1964; «Children» by Galina Pagutyak, 1981; «Ger beaten» by Lyubov' Ponomarenko, 1999), the changes in the presentation and the understanding of the war theme in Ukrainian literature of the second half of XX century are partially traced. The works with the «child's point of view» on the Great Patriotic War, war and after-war events etc. have been considered. «Psychology of a child» is here a background that allows the writer to make an especially sharp and precise shading of the dramatic effect of the war theme.

Key words: the War theme, «psychology of a child», child's perception of world, war reception in the social realism literature, war theme in the Ukrainian literature of the late XX century, Irina Wilde, Galina Pagutyak, Lyubov Ponomarenko.

Тема Великої Вітчизняної війни наприкінці ХХ століття збулася на доволі неоднозначні, суперечливі оцінки як істориків, так і митців: кінематографістів, художників, письменників. За радянських часів глибоке осмислення трагічного воєнного досвіду, звісно, було неможливим. Перемога у Великій Вітчизняній стала одним із найпотужніших засобів утвердження радянської ідеології, соцреалістичних міфів. У повоєнній українській літературі, мистецтві переважало парадне зображення війни, пафосне уславлення перемоги. Тема «дитинства та війни» теж підпорядковувалася ідеологічній кон'юнктурі. Скажімо, радянському читачеві були відомі численні оповіді про дітей-героїв, таких як Льоня Голіков, Валя Котик, Марат Казей та інших або ж історії про «Молоду гвардію», про дочок і синів полку тощо. Та висвітлення пронизливо драматичного, справдешнього дитячого подвигу у дні війни залишалося переважно однобічним, пафосним. У оповідях про дітей-героїв домінував «високий штиль», радісне уславлення героїчного, безстрашного подвигу, сміливості, відданості «безсмертній справі партії» [2, с. 12] тощо. У художніх творах на воєнну тематику різко дисонує зображення живого дитячого характеру, безпосередньої вдачі та ходульності, надуманість образів, ситуацій, які покликані втілювати ідеологічну настанову. Тема дитинства (в основі своєї заґрунтована на щирості, безпосередності, справжності) по-своєму унікальна тому, що, порівняно з багатьма іншими, особливо чітко й безпомилково відтілює нещирість, фальшиву ідеологічну пафосність.

Насправді ж художньо, майстерно висвітлена дитяча душа - вразлива, щира - є тим тлом, яке особливо драматично, гостро відбиває трагізм воєнних подій. Картини війни - жажіття убивств, мародерств - поряд із зображенням дитячих страждань вражають найбільше.

Кардинальна переоцінка теми війни, її глибинне переосмислення, зняття різноманітних табу в українській літературі починається наприкінці ХХ століття. Узавши для дослідження тексти, написані в різний час (1960-ті, 1980-ті, 1990-ті рр.) можна, нехай частково, відстежити принципи еволюції цієї проблематики в українському історико-літературному процесі другої половини ХХ століття.

Поширеною є думка літературознавців про те, що твори Ірини Вільде радянського часу відчутно програють тій ранній, модерній прозі, з якою письменниця увійшла в літературу. Так, увесь прозовий доробок авторки післявоєнного часу позначений впливом цензури; психологізм тут змінюється публіцистичністю, новелістичність - нарисовістю [3, с. 8], з'являється майже чужа для творчої манери Ірини Вільде «соціальна спрямованість» тощо. Та не зникає у її прозі щира увага до морально-етичних проблем, до проблем «маленької людини». Лаконічне слово, влучна художня деталь, уміння майстерно витворити характер у психологічному розвитку тощо - це ті риси, які притаманні й повоєнному прозовому доробку письменниці. Згадані ознаки простежуємо в оповіді «Із записної книжки Дмитра Підлісного» (1964). Твір побудовано у формі щоденникових записів малого хлопчика. Тонко, майстерно відтворено тут дитячу психологію, мислення, світосприйняття: безпосереднє, наївне, відкрите до всього світу. Авторка уважно простежує розвиток людських якостей у ще маленькій дитині, коли поступово зображає, скажімо, зміну ставлення Дмитрика до сусідського хлопчика Грицька-хвалька. Стосунки між дітьми від ворожнечі переходять до розуміння, далі розвиваються до глибокого, по-дитячому трепетного і щемкого співчуття, а потому - до справжньої хлоп'ячої дружби. Аж такої міцної, що Дмитрик дозволяє товаришеві називати свого тата «нашим татом», аби Грицькові-сироті не було так гірко, що його батько не повернувся із фронту.

Дмитрикові прикро, що його батько повернувся додому з війни без трофеїв та ще й без орденів, усього з кількома медалями. Пекуче терзає дитину питання: чому

його тато не герой, не має Золотої Зірки. Дмитрикові аж так боляче й соромно за батька, що він міркує: «Хай би посмертний - аби тільки герой» [1, с. 260]. Та хлопчик лякається цієї думки, соромиться поганого почуття, шкодує тата - відтак розуміє, що батько дорогий йому, а медалі можна начистити так, що й «вони блищатимуть як щире золото». У цьому - боротьба дитини з самою собою, зрештою, духовний ріст. Це - маленька війна за власну совість, виграний бій зі своїми недобрими думками, почуттями.

У творі Ірини Вільде втілено цілком традиційну для радянської літератури точку зору на воєнні, повоєнні події. Війна тут звично постає як війна визвольна. Образ же радянського солдата - це образ батька, захисника. Увесь твір центровано на дитячому, наївно-безпосередньому сприйнятті дійсності. Оповідь, сповнена іскристої дитячої широкості, невідповідності.

Українська письменниця Галина Пагутяк увійшла в літературу 1981 року помітною, яскравою повістю «Діти». Головні герої твору - це Адася і Євка. Вони підлітки, та у повісті авторка майже не називає їх інакше, як «діти», підкреслюючи тим чистоту, непристосованість до життя своїх героїв, їхню вразливість. Галина Пагутяк наділила персонажів іменами перших людей на землі та сама пояснила це так: «Хлопця я назвала Адамом - дівчину Євою. З них почалася історія, і вона продовжиться в тих поколіннях, що народилися без війни і любитимуться теж без неї» [4, с. 80].

Письменниця говорить про своїх героїв, як про «дітей» не лише тому, що вони ще поводяться і думають, як діти, обмінюються дитячими демонстративними кпинами-образами, по-дитячому сприймають світ, але найперше тому, що страх війни не увійшов у їхні душі. Розгублені, налякані, вони все ж не піддалися тотальному, нищівному страху, який заповнив увесь навколишній світ.

Адася і Євка живуть у сусідніх будинках разом зі своїми мамами. Їхнє невелике містечко окупували ворожі війська. Дівчина працює у шпиталі та перев'язує рани німецьким солдатам. Адася ж мають забрати на роботи до Німеччини. Їх оточує «тиха» війна, наповнена сильними пахощами квітів, що їх німці звозять машинами па парфумерний завод. Аби Адася не забрали на роботи до Германії, з яких мало хто повертається, матері одружують своїх дітей. Так Адася залишається вдома. Так починається ця невелика історія двох дітей, які раптом стали чоловіком та дружиною навіть не розуміючи, як змінилися їхні долі. Авторка поволі, уважно та обережно розгортає сюжетну лінію стосунків Адася і Євки - героїв, спершу дуже чужих одне одному, надалі ж - найближчих та найдорожчих людей на землі.

За описом думок героїв, їхніх вчинків читач часом забуває, що дія відбувається у воєнний час. І сама війна у повісті справді «тиха». Немає атак, вибухів, пострілів та смертей від куль. Але руйнівна дія цієї «тихої» війни так само повільна: вона поволі висотує з людей силу, а натомість вселяє страх. Війна поступово позбавляє людей спокою, перетворює буття на животіння. Люди втрачають бажання та радість життя так само, як квіти втрачають свій запах під час переробки на парфуми, що описано в повісті так: «Адася нічого не хотів розуміти, бо знав, що зрозуміти щось - неможливо. Його зовсім не влаштовувало це чуже, незрозуміле життя, схоже на довгий страшний сон. Отак сонний ходив на фабрику, носив кошиками квіти, задихаючись від їхнього запаху. Ті квіти засипали в розтопленій смалець, заливали спиртом, вичавлювали з них сік, перемелювали висушені на порошок - знущалися з них доти, доки від них не залишалася чорна змертвіла маса, а запах відділявся, як душа від тіла небіжчика»[4, с. 90]...

Але війна не вбила найціннішого у душах Адася і Євки - дитячого, природного бажання жити, не заганняючи свою душу в страх. Залишившись сам на сам у будинку

Адася герої почуваються самотніми, присутність кожного з них лякає і дратує іншого. Вони просто пливуть за течією життя. Зрештою, від внутрішньої порожнечі Адася і Євка рятуються в обіймах одне одного.

«Вони вже не боялися тиші» з тієї миті, як знайшли одне в одному захист - йдеться у повісті. Власне, вже не боялися тієї виснажливої «тиші-війни». Адася і Євка не збиралися «оголошувати війну світові. Вони його не пускали до себе» [4, с. 97]. Герої, знову ж таки, по-дитячому демонструють це «небажання пускати до себе світ»: замикаються у домі, вирішують не йти працювати на роботу. Вони не хочуть «пускати до себе» той світ, що є ворожим їхньому життю, що може роз'єднати їх зараз хоч на мить.

Та між дівчиною й хлопцем стається непорозуміння. Адася, міркуючи про втечу, замислюється, а Євці здається, що він віддаляється від неї. Найстрашнішою для неї зараз є його байдужість. Огорнута почуттям самотності дівчина утікає до річки, де трагічно гине, зпалтована німецькими солдатами. У цьому понівеченому, зруйнованому дитячому щасті, яке щойно зародилося - уся убивча несправедливість війни, її страшна абсурдність.

Галина Пагутяк - одна з перших в українській літературі сказала нове слово у висвітленні теми війни. Її повість можна вважати знаковим, поворотним моментом у художньому втіленні цієї теми в українській літературі. Жодного натяку на пафосність, тим паче жодного ідейного намулу, плакатності читач тут не відчує. Не знайдемо у згаданому творі й програмових мотивів «визвольної війни», «війни за Батьківщину», образу «радянського солдата-визволителя» тощо. Перед читачем постає світ, закроений суто на індивідуальностях героїв, на дуже приватних переживаннях. Це уже не уніфікований світ радянського «єдиного народу», а дуже камерний світ людського «Я». Це справжнє глибоке модерне мислення, естетично витончене сприйняття світу.

Лейтмотивом невеликого за обсягом, але надзвичайно потужного в духовному плані оповідання Любові Пономаренко «Гер переможений» (1999) є одна з центральних Біблійних істин: «Люби свого ближнього, як самого себе», підіймися над своєю земною сутністю і полюби свого ворога, як самого себе...

Головний герой оповідання «Гер переможений» (якщо так можна означити центральну фігуру цієї невеликої оповіді) - німецький військовополонений Фрідріх, котрий, як і багато інших його співвітчизників, працює на будовах, відновлює зруйноване під час війни українське місто.

В оповіданні німців жодного разу не зображено як злочинців, загарбників, навіть солдатів. Про ний йдеться лише як про «полонених», які постають тут не вандалами, руйнівниками, а будівничими, творцями нового міста.

Для прози Л. Пономаренко властиве майстерне володіння художньою деталлю. Образи, картини, шкідли у її творах часто приховують за собою цілу «історію». В оповіданні «Гер переможений» такою деталлю є фотокартка маленьких донечок Фрідріха - «двох дівчаток у білих сукенках і білих черевичках». Із цієї фотокартки до читача промовляє мирний родинний світ, сімейний затишок, злагода. За цією світлою прихована історія сім'ї, родини, в якій донечкам затишно поряд з люблячими татом і мамою. Ця промовиста деталь, як, відповідно, й образ Фрідріха-тата різко контрастує з постаттю Фрідріха-полоненого: він бридко кашляє, він до такої міри худий, гнилозубий і брудний, що місцеві діти не можуть його не дражнити. Однак у творі розкрито й інший, прихований бік сутності героя, його духовний світ, що виявляє себе через вчинки. У діях Фрідріха закладено життєствердне начало: він висаджує на подвір'ї квіти, робить прикраси зі шматочків цегли - сонця і квіти, він пишається своїми маленькими донечками, співає чужим дітям пісні.

Оповідь, що її здійснено в тексті від першої особи, є, власне, «дорослим» спогадом колись маленької дівчинки. Це своєрідне вибачення, каяття, нехай і запізніле, за

неусвідомлену дитячу жорстокість. У новелі точно відбито і психологію дитячого сприйняття: прямолінійне, безкомпромісне ставлення до чужинця: «Ми любили ціляти в нього грудками, любили, коли він саджав нас на коліна та співав своїх дурних німецьких пісеньок» [5, с. 3].

Розпач героя, хвороба, туга за родиною, батьківщиною, відчуття безвиході призводять до трагічної розв'язки цієї історії. Фрідріх закінчує життя самогубством. У творі немає навіть натяку на те, що подібний фінал міг би сприйматися як покарання за злочин. Полонений в оповіданні «Гер переможений» - не зайда-завойовник, не руйнівник, жорстокий убивця, що приймає справедливу покуту, а звичайна людина, закинута на чужу для нього землю. Його доля - це зруйнована війною доля людини. Для авторки не важить, з якого боку барикад знаходиться її герой. На тлі мільйонів загиблих під час війни є життя, що обірвалося по її закінченні од відчаю та розпачу. Немає фашиста-убивці, є батько, що не повернувся до своєї родини, є доньки, які дивляться із фотокартки, мов запитують: «Ви не знаєте, де наш тато?..».

Поєднуючи різні точки зору - дитячу й дорослу - авторка вибудовує психологічно тонку, драматичну оповідь, життєву та відверту. «Сповіддю» своєї героїні Любов Пономаренко стверджує, що здатність прощати і любити своїх ворогів - це найвища міра любові, тієї любові, що підіймає людину, вивисує її духовне єство.

Ірина Вільде, Галина Пагутяк, Любов Пономаренко відтворюють картини воєнних, повоєнних подій з точки зору «дитячої психології», однак кожна авторка робить це по-своєму майстерно, психологічно вправно, духовно виважено.

Твір Ірини Вільде «Із записної книжки Дмитра Підлісного», хоч і заснований на соцреалістичному, героїчному потрактуванні теми війни, все ж центрований на дитячому сприйнятті світу - наївному, щирому. «Підцензурність», «офіціоз» програє тут дитячій, природній життєствердності.

Повість Галини Пагутяк «Діти» завершується словами: «У будь-якій війні перемагають такі, як Адаць і Євка, бо вони думають не про те, як вижити, а як жити» [4, с. 106]. І хоч такий оптимістичний настрій, здавалося б, не суголосний трагічному фіналу оповіді, у цих словах закладено життєствердну думку: навіть коротка мить, прожита вільно, варта довгого існування у постійному страху.

Погляд на війну Галини Пагутяк, як і Любові Пономаренко - це уже новий, зовсім інший погляд із дистанції часу. Авторка новели «Гер переможений» ставить своїх героїв - і дітей, і полоненого солдата - на одну ціннісну площину, стверджує їхні рівні права на щастя у цьому світі. Війна у творі Любові Пономаренко по-своєму переможе на всепрощенням, любов'ю до ближнього, співчуттям до свого ворога. Загалом, кожна авторка так чи так вивисує своїх героїв «над війною», і не лише над усіма її жахіттями, а й над злом, неправдою цього світу.

Література

1. Вільде Ірина. Твори: В 5 т. Т. 5. - К., 1987. - 389 с.
2. Діти-герої. Збірник. - К., 1960. - 544 с.
3. Мафтин Н. Мала проза Ірини Вільде: неповторність індивідуального голосу. - Івано-Франківськ, 1998. -116 с.
4. Пагутяк Г. Діти // Кур'єр Кривбасу. - 2008. - №220—221. - С. 74 - 106.
5. Пономаренко Л. Дерево облич: Повісті. Оповідання. - К., 1999. - 170 с.